

Супрун Микола Олексійович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри пенітенціарної
педагогіки та психології Інституту
кримінально-виконавчої служби;

Пампура Ігор Іванович,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення
діяльності органів внутрішніх справ
Державного науково-дослідного
інституту МВС України

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНИМИ ЗАСУДЖЕНИМИ

Проаналізовано та систематизовано соціально-педагогічні принципи, які використовуються в роботі з неповнолітніми засудженими. Розкрито основні напрями процесу підготовки до соціальної адаптації в суспільстві неповнолітніх, які перебувають у пенітенціарних установах.

Ключові слова: пенітенціарні установи; соціально-педагогічна робота; неповнолітні засуджені; ресоціалізація; моральне виховання; права культура; принципи виховної роботи.

Проанализированы и систематизированы социально-педагогические принципы, которые используются в работе с несовершеннолетними осуждёнными. Раскрыты основные направления процесса подготовки к социальной адаптации в обществе несовершеннолетних, находящихся в пенитенциарных учреждениях.

Ключевые слова: пенитенциарные учреждения; социально-педагогическая работа; несовершеннолетние осуждённые; ресоциализация; нравственное воспитание; правовая культура; принципы воспитательной работы.

The social and pedagogical principles used in dealing with juvenile delinquents are analyzed and systematized. The basic directions of the preparatory process for social adaptation minors in prison facilities are considered.

Key words: penitentiary establishments; social and educational work; juveniles offenders; resocialization; moral education; legal culture; principles of educational work.

Складна динаміка розвитку сучасного суспільства постійно ставить нові практичні завдання перед представниками будь-яких галузей науки. Змінюються раніше сформовані системи відносин, вони перестають відповідати сьогоденним реаліям і вже не дають реальних, позитивних, очікуваних результатів. Постійно виникають завдання ще мало суттєві вчора, але нагально актуальні нині.

Суспільство, яке за логікою речей, самим своїм існуванням має забезпечувати стабільність і розвиток, унаслідок комплексу причин неспроможне підтримувати ланки державних органів, які відповідають за долю нової генерації, покликаної будувати майбутнє держави. Актуальність проблеми посилюється ще й тим, що щороку зростає кількість кризових явищ у середовищі неповнолітніх. Ці явища пов'язані не тільки з політичною, соціально-економічною ситуацією та нестабільністю в суспільстві, а й з умовами виховання та побутовим неблагополуччям у сім'ях, хибами навчально-виховного процесу в закладах освіти, негативним впливом антигромадських елементів тощо. Недостатньо уваги приділяється організації дозвілля дітей і підлітків, вихованню в них поваги до закону й загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві, формуванню позитивного ставлення до здорового способу життя.

Економічний, соціально-політичний та правовий хаос переживає й колись діюча система, що забезпечувала процес реалізації державою соціалізації однієї з малозахисених категорій нашого суспільства – дітей, які внаслідок комплексу причин залишилися без батьківського або якогось іншого недержавного піклування. Родини, котрим притаманна хибна система відносин, установи для дітей-сиріт і дітей, які залишились без батьківської опіки, нині є основними постачальниками контингенту вихованців виховних колоній.

У зв'язку з цією обставиною, на наш погляд, актуальним для Державної пенітенціарної служби України має бути питання формування психолого-педагогічного супроводу та побудови умов для оптимального втілення виховного впливу на найбільш вразливу в психологічному значенні категорію неповнолітніх засуджених, які залишилися без батьківського або якогось іншого недержавного піклування в умовах виховної колонії.

Практика діяльності виховних колоній вказує на те, що за відсутністю спроб удосконалення корекційно-виховного процесу дають про себе знати негативні наслідки, такі, як підвищення рівня правопорушень у виховних колоніях, збільшення кількості випадків невиконання правил внутрішнього розпорядку, зростання рецидиву злочинів серед неповнолітніх. Однак удосконалення умов корекційного процесу, його широке втілення у виховних колоніях зазнає труднощів не тільки через фінансові проблеми, а й тому, що недостатнім чином розроблена його основа, майже відсутнє його емпіричне обґрунтування. Особливо нагально це питання постає у сфері соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які залишились без позитивно забарвлених соціальних зв'язків поза колонією. Однією з причин, які зумовлюють таке становище, можна назвати те, що нині ні з практичного, ні з теоретичного погляду систематично й комплексно це питання не вирішується.

Одним із важливих шляхів розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, є висвітлення проблем зазначеної категорії підлітків у засобах масової інформації та на сторінках наукової періодики. Крім того, суттєвому поліпшенню відповідної діяльності вихователів, психологів та інших працівників виховних колоній може сприяти розроблення та впровадження науково-підтверджених

положень, методик і рекомендацій щодо організації роботи з неповнолітніми, які залишилися без батьківського піклування. Значно допомогти більш глибокому вивченню та розумінню цієї проблематики можуть наукові розроблення С. В. Горенка, Л. Н. Захарової, С. І. Іванової, В. В. Ковалю, Ф. І. Кочерги, А. М. Прихожан, Н. М. Толстих та ін. Окремі аспекти роботи з неповнолітніми цієї категорії в умовах установ виконання покарань були викладені в працях О. В. Беци, В. І. Кривуші, В. С. Медведєва, В. М. Синьова, М. О. Супруна та ін.

Слід зазначити, що розроблення основ організації соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, які залишилися без батьківського піклування, та створення на практиці відповідних психолого-педагогічних умов є важливим і перспективним, але здебільшого тільки декларативним напрямом у діяльності виховних колоній.

Наявність зазначених вище обставин не сприяє встановленню соціально корисних взаємин між працівниками колоній, вихованцями та взагалі всіма учасниками процесу перевиховання неповнолітніх, які потребують корекції поведінки. Відомо, що для багатьох працівників (як атестованих, так і вільнонайманих) характерним є недостатній рівень загальноосвітньої підготовки та педагогічної майстерності.

Сучасний стан реформування системи виконання судових вироків характеризується модифікованим підходом до наукової організації впливу на особистість засудженого. Гуманістичний зміст спрямованості ресоціалізації неповнолітніх засуджених зумовлює потребу стимулювання підвищеного інтересу до знань про вікові, психологічні, соціальні та інші особливості вихованців колоній.

У процесі педагогічної діяльності працівники виховних колоній зазнають серйозних труднощів, що зумовлено специфікою контингенту осіб, які потребують психолого-педагогічного вивчення та ресоціалізуючого виховного впливу. Таємничість, підлітковий негативізм, недовіра до працівників виховних колоній визначають характер взаємин представників цієї категорії. Зазначені чинники є перешкодою для створення повного й точного психологічного портрету неповнолітнього засудженого, реалізації індивідуального підходу до кожного вихованця.

Процес ефективного перевиховання неповнолітніх засуджених можливий лише за наявності достовірної інформації про суттєві психологічні властивості та якості особистості вихованця. А знання найбільш значущих особливостей його психологічної конституції відкриває можливість добору адекватних методів і прийомів роботи з ним.

Сучасні умови життєдіяльності нашого суспільства спричинили необхідність реформи всієї правової сфери. Відбулися певні зміни й у вітчизняній кримінально-виконавчій системі, але, на жаль, продовжують існувати певні проблеми щодо реалізації концепції, спрямованої на впровадження принципів соціальної політики в діяльність пенітенціарних установ для неповнолітніх. Зокрема, за сучасних умов існуючі пенітенціарні

установи не мають відповідного концептуального осмислення, що призводить на практиці до несистемного впровадження окремих прогресивних ідей у процес виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

Нині термін “пенітенціарна установа” позбавлений того змісту, який вкладався в нього, коли релігія була основним засобом впливу на особистість. Однак сутність пенітенціарної установи, як і раніше, полягає в тому, щоб людина, перебуваючи в ній і переосмислюючи свої дії та вчинки, надала негативного оцінювання злочину, який вона вчинила. Це можна зробити, впливаючи на внутрішній світ злочинця, та, замінюючи його негативні соціальні стереотипи на правомірні, нормативні, соціально схвалювані настанови.

Саме через внесення необхідних змін, спираючись на прагнення реалізації в практичній діяльності пенітенціарних установ принципів гуманізму та соціальної справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного й психолого-педагогічного впливу, можливо суттєво перебудувати виховний процес стосовно неповнолітніх злочинців як об’єктів специфічного ресоціалізуючого та перевиховуючого впливу.

Отже, під час проведення з неповнолітніми відповідної роботи, важливо враховувати, що їх поведінка має відповідати вимогам суспільства щодо засвоєння соціально корисних настанов та здатності розв’язувати життєві проблеми. Наявна соціальна ситуація розвитку особистості вихованців сприяє фіксуванню їх особистісних відхилень, ще більшому відчуженню неповнолітніх засуджених від суспільства, протиставленню їх ціннісних орієнтацій моральним нормам суспільства, виникненню в них ненависті до правоохоронних і судових структур влади та й узагалі до всіх громадян, які дотримуються закону.

Проведення соціальної та педагогічної роботи з неповнолітніми, які залишилися без батьківського або якогось іншого недержавного піклування, насамперед, має сприяти засвоєнню ними системи норм, соціальних і моральних цінностей, а це можливо лише через формування відповідної правової культури, розуміння існуючих у суспільстві політичних, етичних, правових явищ із засвоєнням приписів моральних і правових норм як власних життєвих установок.

Належного рівня правової культури можна досягти завдяки організації та здійсненню морального й правового виховання, у якому соціально-психологічним процесам формування правових поглядів, ідей, знань, ставлень, відчуттів, настроїв належить пріоритетна роль. Правове виховання охоплює одночасно правову освіту та навчання, формування переконань, звичок правової поведінки та соціально-правової активності [1].

Отже, можна зазначити, що моральне та правове виховання є основними напрямками процесу підготовки до соціальної адаптації в суспільстві неповнолітніх, які перебувають у пенітенціарних установах.

Особливого значення під час проведення комплексної соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими набувають відповідні

принципи. Найбільш значущі для використання в пенітенціарній діяльності, реалізації її соціального та педагогічного аспектів містяться в наукових працях М. Ф. Басова, Л. М. Завадської, В. М. Литвишкова, А. Є. Митькіної, В. А. Нікітіна, В. М. Синьова, А. М. Сухова та ін. Для зручності використання та усвідомлення цих принципів, вважаємо за доцільне класифікувати та об'єднати їх у такі блоки: організаційні принципи, психолого-педагогічні принципи та специфічні принципи [2].

До блоку організаційних принципів, реалізація яких безпосередньо впливає на результативність, належать інтеграція виховних можливостей виховної колонії та інших суб'єктів соціально-педагогічної роботи; управління процесами надання соціально-педагогічної допомоги, підтримки та захисту; систематичність, послідовність і наступність роботи; структурна цілісність та взаємозв'язок усіх підрозділів пенітенціарного закладу; єдність прав та обов'язків, повноважень та відповідальності суб'єктів соціально-педагогічної роботи; професійно-особистісна підготовленість спеціалістів до здійснення соціально-педагогічної роботи; координація дій, взаємодії та співробітництва персоналу колонії, засуджених та інших зацікавлених осіб та організацій; контроль та перевірка результатів тощо.

Психолого-педагогічні принципи сприяють урахуванню в соціально-педагогічній роботі особистісних особливостей неповнолітніх засуджених, соціально-психологічних механізмів навчання та виховання, виправлення та ресоціалізації, формування та розвитку особистості у взаємозв'язку з середовищем, а також використанню напрямів і технологій психологічної роботи в пенітенціарних закладах (особистісно-діяльнісний та індивідуальний диференційований підходи; поєднання допомоги, підтримки та захисту засудженого з його позитивним розвитком та нейтралізацією деформацій і криміногенних детермінант; виховна спрямованість пенітенціарного процесу; опора на позитивні якості та властивості, нахили та здібності особистості; комплексність діагностики, профілактики, корекції, реабілітації; орієнтація на задоволення потреб сприяння самореалізації особистості засудженого в усіх сферах життєдіяльності тощо).

І, нарешті, до специфічних принципів соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях належать принципи: гуманності; недопущення нелюдського (або такого, що принижує гідність) поводження із засудженими; толерантності; адресності; клієнтоцентризму; диференційованого та індивідуального підходу; добровільності; доступності й універсальності; конфіденційності; цілеспрямованості; відповідності мети засобам, формам і методам соціально-педагогічної роботи стосовно конкретного засудженого; комплексного підходу; зв'язку перевиховання й виправлення засудженого з життям; активності засудженого в суспільно-корисній діяльності; максимізації використання соціальних та особистісних ресурсів; опори на позитивні якості, збереження соціальних зв'язків та відносин особи; стимулювання розвитку засудженого; виховання в колективі; поєднання вимогливості до засудженого з гуманним і справедливим ставленням до нього;

профілактично-виховної спрямованості; стимулювання й педагогічного керівництва самовиховання засуджених; наукової обґрунтованості програм і технологій соціально-педагогічної роботи та створення умов для їх реалізації тощо [3].

Ураховуючи викладене, можна дійти висновку, що соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими, які залишилися без батьківського піклування в пенітенціарних установах – це професійна діяльність, що полягає у створенні освітньо-виховними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості неповнолітнього на основі інтеграції ресурсів особистості, пенітенціарної установи, громади та держави.

Список використаних джерел

1. Угледов А. К. Теоретическая и прикладная социальная психология / Угледов А. К. – М. : Изд. центр. “Академия”, 1988. – С. 242–243.
2. Социальная работа в пенитенциарных учреждениях : учеб. пособие /ред. А. Н. Сухов. – М. : Моск. псих.-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 2008. – 384 с.
3. Караман О. Л. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : моногр. / Караман О. Л. – Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – 448 с.
4. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. – К. : НАВС, 2013. – 620 с.